

Zaburzenie ze spektrum autyzmu w warunkach dwujęzyczności Przegląd badań

Autism spectrum disorder in bilingual environment: review of research

Abstract: In their article, Rafał Młyński and Elżbieta Sadowska examine the broad problem of communication disorders in the context of childhood bilingualism and, in particular, research on the autism spectrum disorder (ASD). They give an overview of topics related to ASD in the context of bilingualism as addressed by researchers in international and Polish publications and examine their theoretical and practical implications. They used the thus collected literature on the subject to formulate postulates useful for further Polish research on the communication of bilingual children with autism spectrum disorders. The most important of them is raising awareness that children with autism spectrum can grow up in a bilingual environment and depriving them of their heritage language can have many negative consequences.

Key words: autism spectrum disorder (ASD), bilingualism, review of research

Abstrakt: Niniejsze opracowanie wpisuje się w szeroką problematykę zaburzeń komunikacji w warunkach dwujęzyczności dziecięcej, a w szczególności badań nad zaburzeniami ze spektrum autyzmu (ang. *autism spectrum disorder* – ASD). W artykule zaprezentowano przegląd tematów poruszanych przez badaczy w międzynarodowych i polskich publikacjach dotyczących ASD w warunkach dwujęzyczności oraz ich teoretyczno-praktyczne implikacje. Zebrana literatura przedmiotu posłużyła do sformułowania postulatów przydatnych dalszym polskim badaniom nad komunikacją dwujęzycznych dzieci ze spektrum autyzmu. Do najważniejszych z nich należy zbudowanie świadomości, iż dzieci ze spektrum autyzmu mogą wzrastać w dwujęzycznym środowisku, zaś pozbawienie ich języka odziedziczonego może mieć wiele negatywnych konsekwencji.

Słowa kluczowe: spektrum autyzmu (ASD), dwujęzyczność, przegląd badań

Postępująca globalizacja oraz ruchy migracyjne są czynnikami, które w ostatnich kilkunastu latach silnie zmieniają strukturę polskiego społeczeństwa. Jednym z najczęściej obserwowanych zjawisk jest napływ emigrantów z Ukrainy oraz Białorusi. Jak podają

statystyki, w 2017 r. na terenie Polski przebywało ok. 900 000¹ obywateli ukraińskich oraz ponad 50 000² białoruskich. Motywem przyjazdu były głównie cele ekonomiczne, edukacyjne oraz polityczne (aneksja Krymu przez Federację Rosyjską w 2014 r.). Obecnie liczba obywateli Ukrainy w Polsce lawinowo wzrasta – z powodu toczących się na Ukrainie działań wojennych spowodowanych atakiem Rosji pod koniec lutego 2022 r. Należy zwrócić uwagę na fakt, że fala uchodźców zza wschodniej granicy to głównie kobiety i dzieci. Sytuacja ta powoduje, iż w polskich przedszkolach oraz szkołach pojawiają się dzieci ukraińsko- i rosyjskojęzyczne, które prawdopodobnie niebawem rozpoczną nabywanie języka polskiego jako drugiego. W toku tego procesu uczniowie ci staną się dwujęzyczni i tak samo jak dzieci jednojęzyczne – mogą wykazywać niezależne od bilingwizmu zaburzenia, w tym ze spektrum autyzmu. Stan ten implikuje natychmiastową potrzebę rozszerzenia wiedzy logopedów o zagadnienie dotyczące wzrastania dziecka z autyzmem w wielojęzycznym środowisku. Pomocą w tym zakresie może być niniejszy przegląd literatury, mający na celu przybliżenie zagranicznych i polskich badań nad funkcjonowaniem językowym dwujęzycznego dziecka z autyzmem.

W prezentowanym tekście w pierwszej kolejności zostały zarysowane przykłady polskich i zagranicznych badań nad zaburzeniami komunikacji w warunkach bilingwizmu, a następnie wpisano w nie tematykę dwujęzyczności i zaburzeń ze spektrum autyzmu (*autism spectrum disorder* – ASD), również widzianą z perspektywy polskich i zagranicznych badaczy.

Badania nad zaburzeniami komunikacji w kontekście dwujęzyczności dziecięcej

Światowa literatura przedmiotu zawiera wiele prac, dotyczących różnorodnych aspektów komunikacji dzieci wychowujących się w dwujęzycznym środowisku. Szczególnie interesującą dla logopedów tematyką jest kwestia zaburzeń mowy i języka w kontekście bilingwizmu. Ze względu na charakter i temat prezentowanego artykułu zasygnalizowano jedynie wybrane kierunki badań prowadzonych w tym zakresie w Polsce i za granicą.

Jednym z obszarów badań podejmowanych w zagranicznej literaturze przedmiotu jest ocena znajomości języka i podejmowanie wczesnej interwencji w przypadku dzieci o specjalnych potrzebach wychowywanych w dwujęzycznym środowisku. Jak wskazują Rama Novogrodsky i Natalia Meir (2020), dzieci te powinny być diagnozowane (i poddawane terapii) we wszystkich językach, którymi się posługują. Zdaniem badaczek, nie ma dowodów wskazujących na to, by dzieci z zaburzeniami rozwojowymi nie mogły przyswajać dwóch języków i stać się wielojęzyczne (Novogrodsky i Meir, 2020). Potwierdzeniem tych wniosków są, np. wyniki badań mających na celu ocenę zdolności językowych dzieci z zespołem Downa wychowywanych w środowisku dwujęzycznym (Burgoyne i in., 2016; Kay-Raining Bird i in., 2015), które wskazują, iż dwujęzyczność nie wpływa negatywnie

¹ Dane na postawie raportu: „Obywatele Ukrainy pracujący w Polsce – raport z badania”. Pobrano 8 kwietnia 2022 z: https://www.nbp.pl/aktualnosci/wiadomosci_2018/obywatele-Ukrainy-pracujacy-w-Polsce-raport.pdf

² Dane na podstawie: „Rośnie liczba obcokrajowców pracujących w Polsce. Coraz więcej Białorusinów”. Pobrano 8 kwietnia 2022 z: <https://www.money.pl/gospodarka/rosnie-liczba-obcokrajowcow-pracujacych-w-polsce-coraz-wiecej-bialorusinow-6724804642675552a.html>

na rozwój językowy tej grupy dzieci. Warto zauważyć, że tematyka ta jeszcze do niedawna nie była podejmowana w badaniach, mimo że wiele osób z zespołem Downa wychowuje się w dwujęzycznym środowisku (por. Kay-Raining Bird i in., 2015).

W badaniach, których celem jest udzielenie odpowiedzi na pytanie o to, czy wzrastanie w dwujęzycznym środowisku jest korzystne czy szkodliwe, biorą również udział dzieci z ubytkiem słuchu (zob. Diego-Lázaro, 2021). Ferenc Bunta i Michael Douglas (2013) po przeanalizowaniu wyników badań uzyskanych przez dwujęzyczne dzieci z ubytkiem słuchu korzystające z urządzeń słuchowych (implantów ślimakowych i aparatów słuchowych) doszli do wniosku, że u dzieci tych mogą być wspierane obydwa języki foniczne – bez ryzyka, iż wpłynię to negatywnie na ich rozwój językowy. W opinii badaczy może mieć to również pozytywne konsekwencje (Bunta i Douglas, 2013). Z kolei biorąc pod uwagę umiejętność uczenia się nowych słów, nie zauważono u dzieci z ubytkiem słuchu ani negatywnego, ani pozytywnego wpływu dwujęzyczności na tę umiejętność (Diego-Lázaro i in., 2021).

Niezwykle złożonym zagadnieniem jest kwestia dwujęzyczności w kontekście mutyzmu wybiórczego. Dużą trudność sprawia praktykom diagnozowanie zwłaszcza dzieci cudzoziemskich z tym zaburzeniem (Toppelberg i in., 2005), co miało swój wydzźwięk w klasyfikacji DSM-IV, w której wykluczano diagnozę mutyzmu wybiórczego u dzieci imigrantów nabywających drugi język, gdyż wskazywano, że mogły one przechodzić przez tzw. okres ciszy³. Badacze podkreślają jednak, iż nie należy mylić okresu ciszy (ang. *silent period*, *silent phase*) z mutyzmem wybiórczym. Wbrew pozorom, mutyzm wybiórczy nie jest wcale rzadko występującym zaburzeniem i, jak wskazują badania dzieci imigrantów oraz dzieci z mniejszości językowych, ryzyko jego wystąpienia jest w tej grupie znacznie wyższe (Toppelberg i in., 2005).

W Polsce również podejmowane są badania nad dwujęzycznością w kontekście zaburzeń mowy i języka. Na ich potrzebę zwróciła uwagę Jadwiga Cieszyńska (2014), prezentując wyniki diagnoz polskich dzieci w *Early Intervention Center Promed* (dotyczyły one: dyslalii, jąkania się, alalii, afazji dziecięcej, zespołu Aspergera i autyzmu). Opisu specyficznego zaburzenia językowego (SLI) i jego implikacji u dzieci dwujęzycznych na gruncie polskim podjęły się Ewa Haman, Magdalena Łuniewska, Agnieszka Maryniak oraz Zofia Wodniecka (2018). Z kolei alalii w warunkach bilingwizmu polsko-angielskiego poświęcona jest monografia *Mowa dzieci dwujęzycznych. Norma i zaburzenia* (2019) Marzeny Błasiak-Tytuły. Autorka, biorąc pod uwagę oba języki, dokonała porównania, które wykazało, iż dzieci z deficytem komunikacyjnym zaprezentowały się zdecydowanie gorzej niż dzieci bez zaburzeń. Podejmowane są również problemy szczegółowe, przybierające często formę studium przypadku (por. Kuć, 2018)⁴ czy porównawczego studium przypadków (por. Młyński, 2016)⁵.

³ Caroline Bligh i Rose Drury (2015) definiują okres ciszy jako „brak rozumienia dyskursu oraz kierowanych instrukcji w języku dodatkowym” (ang. *additional language*).

⁴ Joanna Kuć przedstawiła studium przypadku ormiańsko-polskiej dziewczynki z mutyzmem wybiórczym oraz opis podjętych działań terapeutycznych (Kuć, 2018).

⁵ Rafał Młyński przedstawił studia przypadków dwojga dzieci z bilingwizmem hiszpańsko-polskim, z których jedno prezentowało trudności o charakterze dysleksji. Badania wskazały, iż w trakcie pisanie ze słuchu oraz z pamięci chłopiec z zaburzeniem prezentował więcej błędów syntagmatycznych oraz paradygmatycznych niż dziecko w normie rozwojowej.

Zaburzenia ze spektrum autyzmu a dwujęzyczność – kierunki zagranicznych badań

Nasze rozważania koncentrują się wokół – wzrastających w dwujęzycznym środowisku – dzieci, u których zdiagnozowano autyzm. Mając na uwadze fakt, jak istotną kwestią jest używanie do opisu neutralnych określeń, nienacechowanych stereotypowym myśleniem (por. Sadowska, 2021), w prezentowanym opracowaniu na określenie dziecka, u którego zdiagnozowano autyzm, będziemy używać określenia „dziecko z autyzmem”, natomiast na oznaczenie dzieci, które nie mają cech ASD – określenia „dzieci neurotypowe”. Zaburzenie ze spektrum autyzmu zaliczane jest do zaburzeń neurorozwojowych. Jego cechą charakterystyczną są jakościowe nieprawidłowości w obrębie komunikacji społecznej oraz interakcji społecznych, jak również ograniczone, powtarzalne wzorce zachowań, zainteresowań lub czynności (Chojnicka i in., 2020). W dalszej części artykułu zostaną zaprezentowane wybrane kierunki badań nad różnorodnymi aspektami komunikacji dwujęzycznych dzieci z ASD.

Jedno z pól badawczych eksplorowanych w zagranicznych analizach stanowi występowanie deficytów komunikacyjnych wynikających z ASD u dzieci wychowywanych dwujęzycznie. W niniejszym opracowaniu dwujęzyczność jest rozumiana jako regularne używanie dwóch języków bądź dialektów w codziennej praktyce (Grosjean, 2010). Osoby dwujęzycznej nie można postrzegać jako połączenia dwóch jednojęzycznych osób, gdyż występuje u niej unikatowa i specyficzna językowa konfiguracja (Grosjean, 2010).

Zaburzenia mowy, języka i komunikacji w ASD u dzieci dwujęzycznych

W szerokim zakresie podejmowana jest problematyka rozwoju mowy i języka dwujęzycznych dzieci z autyzmem. Na uwagę zasługują doniesienia Ifigeneii Dosi oraz Savvasa Sotiriadisa, którzy stworzyli porównawcze studium kształtowania się komunikacji u dwojga dzieci z autyzmem, z których jedno było dwujęzyczne, a drugie jednojęzyczne (2020). Obserwując 7-miesięczną terapię logopedyczną, Dosi i Sotiriadis przedstawili obszerną prezentację przyrostu zdolności komunikacyjnych dzieci porozumiewających się w języku greckim – od posługiwania się gestami i onomatopejami do tworzenia zdań złożonych z trzech wyrazów. Jej przebieg wyraźnie wskazuje na przewagę dziecka bilingwalnego nad monolingwalnym w różnych lingwistycznych obszarach. Dziecko bilingwalne szybciej przyswajało podsystem fonologiczny, mowę czynną i bierną, werbalne i niewerbalne umiejętności pragmatyczne oraz kognitywne. Ustalenia Dosi i Sotiriadisa korespondują z wnioskami Eleni Baldimtsi, Eleni Peristeri, Ianthi Tsimplin i Agneliki Nicolopoulou (2016), dotyczącymi pozytywnego oddziaływania dwujęzyczności na przyrost zdolności komunikacyjnych osób z ASD.

Przedmiotem badań Any Marii Gonzalez-Barrero i Aparnay Nadig (2018) były zasób leksykalny oraz sprawność morfologiczna dwujęzycznych dzieci z ASD, skorelowane z czasem ekspozycji na język. Ich wyniki dowiodły, że poziom ekspozycji językowej okazał się największym predyktorem rozwoju słownictwa biernego oraz sprawności morfologicznej w języku francuskim (badanie przeprowadzo w Kanadzie). Stwierdzono również, że pamięć robocza stanowiła czynnik korelujący z zasobem leksykalnym oraz morfologią, natomiast wiek dzieci miał wpływ na rozwój kompetencji w zakresie morfologii. Konkluzja Gonza-

lez-Barrero i Nadig jest spójna z wynikami Catherine Hambly i Erica Fombonne'a (2014), iż istnieje wyraźny związek między poziomem ekspozycji na języki a biegłością językową.

Badania nad zasobem leksykalnym dzieci z autyzmem stały się także przedmiotem zainteresowania Jill Petersen, Stefki Marinovej-Todd oraz Pat Mirendy (2012). Wyniki wskazały, że dzieci dwujęzyczne miały większy zasób leksykalny oraz lepiej radziły sobie w zadaniach leksykalnych niż dzieci monolingwalne (w języku angielskim). W swojej konkluzji autorki nawiązały do wyników Barbary Pearson i współpracowników, stwierdzając, iż dzieci dwujęzyczne mają porównywalny lub większy słownik niż dzieci jednojęzyczne (1993).

Oprócz badań zasobu leksykalnego i nabywania zdolności komunikacyjnej prowadzono także badania nad rozwojem recepcji oraz ekspresji językowej. W tym przypadku dzieci angielsko-hispańskojęzyczne z autyzmem wykazywały się takim samym poziomem rozwoju, co dzieci anglojęzyczne. Ciekawą obserwacją było też to, iż dzieci dwujęzyczne używały więcej gestów niż jednojęzyczne (Valicenti-McDermott i in., 2012).

Szersze ujęcie umiejętności językowych u jedno- i dwujęzycznych dzieci z ASD (syntaktyka, rozumienie i słuchanie oraz tworzenie pytań i poszerzanie zasobu leksykalnego) badał Mohammad Hamad Al-khresheh (2020). Zauważył on, iż obie grupy dzieci doświadczały podobnych, dużych trudności komunikacyjnych w obrębie syntaktyki, rozumienia i słuchania oraz umiarkowanych w zakresie tworzenia pytań oraz poszerzania zasobu leksykalnego.

Wpływ dwujęzycznego środowiska na zdolność komunikacyjną dziecka z autyzmem

Kolejnym problemem poruszonym przez zagranicznych badaczy jest wpływ dwujęzycznego środowiska na zdolność komunikacyjną dziecka z autyzmem. Hambly i Fombonne (2012) wskazali, iż funkcjonowanie tych dzieci w bilingwalnym otoczeniu nie jest czynnikiem wyzwalającym dodatkowe opóźnienia bądź komplikacje w rozwoju językowym w porównaniu z dziećmi z jednojęzycznego środowiska. Podobne wnioski wysunęła Vanessa Zhou i współpracownicy (2017) – bilingwalna stymulacja nie wpływała negatywnie na rozwój umiejętności społecznych i językowych w porównaniu z jednojęzycznymi rówieśnikami z autyzmem. Wartą przytoczenia jest również obserwacja, iż po dwóch latach terapii dwujęzyczne dzieci osiągały lepsze wyniki w zakresie użycia gestów niż dzieci jednojęzyczne. Brak negatywnego wpływu dwujęzycznego środowiska na rozwój komunikacji wykazali także J. Kaori Ohashi i współpracownicy (2012). Autorzy porównali dwu- i jednojęzyczne dzieci z autyzmem w wieku od 24 do 52 miesięcy, biorąc pod uwagę nasilenie objawów autyzmu, wiek wypowiedzenia pierwszego słowa, pierwszych fraz, mówienia i rozumienia oraz funkcji komunikacyjnych. Te same konkluzje pojawiły się w raporcie Samantha Siyambalaitii i współpracowników (2022) – po 12-miesięcznej terapii dzieci dwujęzyczne osiągały podobne wyniki w zakresie umiejętności społecznych oraz rozwoju komunikacji.

Osobnym zagadnieniem jest narracja u dwujęzycznych dzieci z ASD. Związkiem narracji z funkcjami wykonawczymi zajęła się Peristeri i współpracownicy (2020). Zespół wykazał, że dwujęzyczne dzieci z autyzmem osiągały wyższe wyniki w zakresie makro- i mikrostruktury narracyjnej niż ich jednojęzyczni rówieśnicy. U dzieci bilingwalnych lepiej również funkcjonowały uwaga wzrokowa, pamięć robocza oraz monitorowanie i aktualizowanie umiejętności. U dzieci dwujęzycznych zauważono również korelacje między funkcjami wykonawczymi a budowaniem makro- i mikrostruktury narracji. Badanie pokazało, iż bi-

lingwizm może wpływać pozytywnie na funkcjonowanie językowe i kognitywne dzieci z autyzmem, co ma implikacje w odniesieniu do działań edukacyjnych i klinicznych, które powinny polegać na propagowaniu utrzymywania dwujęzyczności u tych dzieci.

Tworzenie narracji przez bilingwalne dzieci z autyzmem było problemem eksplorowanym przez Huong Hoang, Anę Marię Gonzalez-Barrero oraz Aparnę Nadig (2018). Autorki zaobserwowały, iż badane dwujęzyczne dzieci z Kanady nie wykazywały niższych wyników w obrębie makro- i mikrostruktury narracji w porównaniu z jednojęzycznymi dziećmi z autyzmem i jednojęzycznymi dziećmi neurotypowymi. Zauważyły również, że na korzyść dzieci bilingwalnych z autyzmem przemawiała zwiększona produkcja wypowiedzi podczas tworzenia krótkich narracji. Badaniem narracji dzieci z „wysokofunkcjonującym autyzmem” (*high-functioning autism* – HFA) zajęła się też Baldimtsi ze współpracownikami (2016). Wyniki ich analizy wskazały, iż dwujęzyczne i jednojęzyczne dzieci nie różnią się w zakresie mikrostruktury opowiadania, natomiast w odniesieniu do makrostruktury zauważono kompensację wynikającą z bilingwizmu.

Terapia logopedyczna

Stosunkowo rzadko podejmowana jest tematyka dotycząca terapii logopedycznej dzieci z ASD wychowywanych w dwujęzycznym środowisku. Warto w tym miejscu wspomnieć o trzech pracach, w których poruszono problematykę wyboru języka w postępowaniu terapeutycznym. Hye Kyeung Seung, Siraj Siddiqi oraz Jennifer Elder (2006) przedstawili przebieg terapii prowadzonej w językach koreańskim i angielskim u 3,6-letniego dziecka. Początkowo dwa razy w tygodniu przez 12 miesięcy interwencja odbywała się w języku koreańskim, wspierana podobnymi działaniami rodziców w warunkach domowych. W ciągu kolejnych 6 miesięcy stopniowo wprowadzono działania terapeutyczne w języku angielskim, a przez ostatnie 6 miesięcy terapia była prowadzona jedynie w języku angielskim. Finalnie, u dziecka zauważono postępy w obu językach w zakresie zarówno mówienia, jak i rozumienia oraz spadek nieprawidłowych zachowań. Zaprezentowane badanie potwierdziło zasadność prowadzenia terapii dziecka w języku pierwszym, gdyż dzięki postępom w tym zakresie nastąpiła możliwość wprowadzenia drugiego języka. Do podobnych wniosków doszli również Russel Lang i współpracownicy (2011). W przeprowadzonym przez nich badaniu wzięła udział 4-letnia hiszpańsko-angielskojęzyczna dziewczynka o bardzo ograniczonej sprawności komunikacyjnej. Zauważono, iż w przypadku terapii w języku hiszpańskim (który był dla dziecka językiem odziedziczonym) dziewczynka częściej postępowała zgodnie z podawanymi instrukcjami i wykazywała mniej niepożądanych objawów. Nataly Lim i Marjorie H. Charlop (2018) również zauważyły, iż stymulacja do prowadzenia zabawy była skuteczniejsza w języku odziedziczonym niż dominującym w otoczeniu.

Opinie i przeżycia rodziców i nauczycieli

Jednym z częściej podejmowanych problemów badawczych są opinie, przemyślenia i refleksje rodziców dzieci z autyzmem dotyczące stawania się i bycia dwujęzycznymi przez ich dzieci (Trelles i Castro, 2019; Yu, 2013). Tego typu badania prowadzone są najczęściej z użyciem metodologii fenomenologicznej. W trakcie rozmów opiekunowie stwierdzali,

iż priorytetem jest dla nich nabycie przez dziecko języka dominującego w społeczności, w której żyją. Argumentem, którego używali, było przekonanie o konieczności jak najlepszego funkcjonowania w szkole. Pożądana komunikacja w języku większościowym miała być uzyskiwana kosztem języka odziedziczonego, mimo że respondenci zdawali sobie sprawę z tego, iż znacząco wpłynie to na kształtowanie się poprawnej relacji między rodzicem a dzieckiem oraz przynależności kulturowej. Zanikanie⁶ języka odziedziczonego postępowało także z powodu braku dostępu do terapii logopedycznej prowadzonej w tym języku oraz ulegania błędnym opiniom, że dwujęzyczność może doprowadzić do semilingwizmu⁷ oraz „dezorientacji” w trakcie komunikacji (Trelles i Castro, 2019; Yu, 2013).

Na negatywny skutek rezygnacji z języka odziedziczonego wskazała Tamar Kremer-Sadlik (2005), która zaprezentowała przypadek chińskiego chłopca z HFA⁸ rozwijającego komunikację jedynie w języku angielskim, dominującym w otaczającej go społeczności. Brak użycia języka chińskiego spowodował wykluczenie dziecka z wewnątrzrodzinnej komunikacji.

Interesującym zagadnieniem w obrębie refleksji nad dwujęzycznością dzieci z autyzmem jest zachowywanie języka ze względu na konieczność uczestnictwa we wspólnocie religijnej i związanej z nią przynależność kulturową. Podobnie jak w przytoczonych wcześniej publikacjach, badacze posłużyli się fenomenologią (Sher i in., 2021), aby dowiedzieć się, jak nauczyciele i rodzice postrzegają konieczność utrzymania dwujęzyczności hebrajsko-angielskiej u uczniów z autyzmem. Obie grupy zgodnie przyznały, iż ASD nie można postrzegać jako czynnika ograniczającego wykształcenie się bilingwizmu. Włączenie języka hebrajskiego rozumiano jako warunek uczestnictwa w kulturze żydowskiej, a nauczyciele wyrazili przekonanie, że jednojęzyczność nie przyczyni się do lepszego funkcjonowania uczniów. Ich opinia jest pozytywnym zaskoczeniem w obliczu innych badań, które wskazują, iż specjaliści doradzali monolingwalne wychowanie dzieci z autyzmem (Drysdale i in., 2015).

Podtrzymywanie dwujęzyczności u osób z ASD wynika najczęściej ze świadomości prestiżu języka odziedziczonego, chęci dbania o zachowanie komunikacji z rodziną oraz postrzegania użycia dwóch języków jako przydatnego treningu umiejętności społecznych (Howard i in., 2021). Jednakże pomimo deklarowanej świadomości dotyczącej kognitywnych korzyści płynących z bilingwizmu oraz dostrzegania wagi budowania relacji z dzieckiem z wykorzystaniem języka odziedziczonego, opiekunowie dzieci z autyzmem rezygnowali z wychowania dwujęzycznego na rzecz jednojęzycznego. Argumentem za takim postępowaniem było przekonanie, iż dwujęzyczność jest wyzwaniem dla całej rodziny. Wskazywano także na dostępność terapii logopedycznej tylko w języku dominującym dla danej społeczności (Hampton i in., 2017). Należy podkreślić, iż pod wpływem porad specjalistów oraz nasilenia objawów wpisujących się w spektrum autyzmu z dwujęzyczności rezygnowały całe rodziny, co skutkowało m.in. tym, iż szansę na bilingwizm traciło neurotypowe rodzeństwo dzieci z autyzmem (Howard i in., 2021).

⁶ Atrycja języka (zob. Libura, 2014).

⁷ Regres kompetencji w języku ojczystym w warunkach jednoczesnego jej zablokowania w języku drugim (Lipińska i Seretny, 2012).

⁸ Określenie to jest obecnie krytykowane (por. Sadowska, 2020).

Badanie polskie

W literaturze przedmiotu dotyczącej bilingwizmu polsko-obcego⁹ występuje zdecydowany niedostatek prac poświęconych problematyce zaburzeń ze spektrum autyzmu. W tym zakresie należy zatem zwrócić uwagę na trzy publikacje, które w rozszerzony sposób zostaną przedstawione w dalszej części artykułu.

We wspomnianej już monografii *Mowa dzieci dwujęzycznych. Norma i zaburzenia* Błasiak-Tytuła zaprezentowała opis 30-osobowej grupy badawczej (wiek od 4,0 do 4,10) – dzieci z autyzmem, reprezentujących tzw. dwujęzyczność klasyczną oraz dwujęzyczność pierwszego pokolenia w językach polskim i angielskim¹⁰. Błasiak-Tytuła zwróciła uwagę na późną diagnozę tych dzieci (4. r.ż.) i wspólne objawy zaburzeń: deficyty w zakresie języka i komunikacji oraz naśladownictwa, zachowania manipulacyjne, deficyty w zakresie relacji społecznych, działania z innymi i umiejętności zabawy. Opierając się na tym materiale, autorka skonkludowała, że zaprezentowane objawy osiowe powinny być jak najszybciej rozpoznawane, niezależnie od środowiska, a dwujęzyczność nie może być czynnikiem usprawiedliwiającym brak oczekiwanych rozwojowo zdolności.

Błasiak-Tytuła omawianemu zagadnieniu poświęciła również osobny artykuł *Terapia logopedyczna dwujęzycznego dziecka z autyzmem* (2018). Przedstawiła w nim przypadek niemówiącego chłopca, urodzonego w rodzinie mieszanej, polsko-irlandzkiej. Dziecko poddane zostało terapii logopedycznej w języku polskim, rodzice zaś w swoich etnicznych językach powtarzali z dzieckiem ćwiczenia wskazane przez terapeutę (matka – w języku polskim, ojciec – w języku angielskim). Dzięki rocznej stymulacji w obu językach chłopiec potrafił odczytywać sylaby ze spółgłoskami [p] oraz [m], posługiwał się zdaniami o konstrukcji podmiot–orzeczenie oraz budował zdania rozwinięte z dopełnieniem. Tworzył również zdania w języku angielskim. Wraz z rozwojem jego kompetencji składniowej pojawiło się typowe dla dwujęzycznego rozwoju zjawisko *code-mixing*.

Problematyka dwujęzyczności sztucznej (nienaturalnej) u osoby z ASD (w tym wypadku z zespołem Aspergera) stała się przedmiotem rozważań Sławomira Stasiaka (2019). Autor będący jednocześnie anglistą i ojcem dziecka z zespołem Aspergera zdecydował się przeprowadzić eksperyment pedagogiczny z udziałem swojego syna. Działanie polegało na posługiwaniu się przez eksperymentatora jedynie językiem angielskim w kontaktach z dzieckiem. Stasiak przedstawił swoje refleksje i obserwacje dotyczące kompetencji w języku angielskim u syna przez pryzmat pozytywów oraz negatywów płynących z charakterystyki całościowego zaburzenia rozwoju.

⁹ Ogólne badania dwujęzyczności polskiej wciąż nie są obszerne, jednak dynamicznie rozwijają się po 2000 r. (Miodunka, 2014).

¹⁰ Według Jadwigi Cieszyńskiej-Rożek (2010) dwujęzyczność klasyczna zachodzi wtedy, kiedy jedno z rodziców jest emigrantem, drugie jest rodzimym użytkownikiem języka kraju przyjmującego, a dwujęzyczność pierwszego pokolenia zachodzi wtedy, kiedy dziecko rodzi się w kraju przyjmującym lub przybywa do niego w okresie prelingwalnym, a rodzice Polacy w różnym stopniu poznali język kraju przyjmującego.

Podsumowanie

Badanie zaburzonej komunikacji dzieci z autyzmem, reprezentujących dwujęzyczność polsko-obcą, stanowi obszerną lukę w zakresie polskich analiz logopedycznych. Można ją wypełnić badaniami o charakterze ilościowym i jakościowym, choć ten pierwszy typ może stanowić poważne wyzwanie organizacyjne ze względu na brak ogólnego systemu identyfikacji dzieci z autyzmem, posługujących się dwoma językami, z których jeden jest inny niż polski. W tej sytuacji autorzy dostrzegają wartość prac kazuistycznych, przedstawiających różne aspekty zaburzonej komunikacji dzieci dwujęzycznych. Wnioski z badań jakościowych mogłyby zapoczątkować czynności diagnostyczne (deskrypcję i interpretację) zachowań językowych dzieci z autyzmem oraz wskazywać możliwe działania o charakterze prognostycznym (programowanie terapii). Polskie badania logopedyczne mogą być wprowadzone w światowy nurt wiedzy o ASD w warunkach dwujęzyczności. Z tego punktu widzenia zasadne są analizy rodzicielskich postaw i rozumienia sytuacji dzieci, rozwoju językowego, wpływu dwujęzycznego środowiska na funkcjonowanie dziecka oraz prace przedstawiające proces terapeutyczny.

Przegląd przywołanej w niniejszym tekście literatury może być również wykorzystany w profilaktyce logopedycznej, rozumianej jako działania zmierzające do łagodzenia przewidywanych trudności językowych (Grabias, 2015). Wiedza oparta na dowodach naukowych (*evidence base practise*)¹¹ powinna stanowić fundament przekazywanych przez polskich logopedów informacji dotyczących językowego funkcjonowania dzieci ze spektrum autyzmu, wychowujących się w warunkach dwujęzyczności. Transfer tych informacji może być przydatny nie tylko rodzicom, ale również nauczycielom edukacji przedszkolnej i wczesnoszkolnej, stykającym coraz częściej z dziećmi dwujęzycznymi.

Literatura

- Baldimtsi, E. I., Peristeri, E., Tsimpli, I. M., Nicolopoulou, A. (2016). Bilingual children with high functioning autism spectrum disorder: Evidence from oral narratives and non-verbal executive function tasks. W: J. Scott, D. Waughtal (red.), *Proceedings of the 40th Annual Boston University Conference on Language Development* (s. 18–31). Cascadilla Press.
- Bligh, C., Drury, R. (2015). Perspectives on the “Silent Period” for emergent bilinguals in England. *Journal of Research in Childhood Education*, 29, 259–274.
- Błasiak-Tytuła, M. (2018). Terapia logopedyczna dwujęzycznego dziecka z autyzmem. *Studia Pragmalingwistyczne*, 10, 197–208.
- Błasiak-Tytuła, M. (2019). *Mowa dzieci dwujęzycznych. Norma i zaburzenia*. Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie.
- Bunta, F., Douglas, M. (2013). The effects of dual-language support on the language skills of bilingual children with hearing loss who use listening devices relative to their monolingual peers. *Language, Speech, and Hearing Services in Schools*, 44(3), 281–290.

¹¹ Szerzej o praktyce logopedycznej opartej na dowodach w publikacji Pauliny Krzeszewskiej (2020).

- Burgoyne, K., Duff, F. J., Nielsen, D. (2016). Bilingualism and biliteracy in Down syndrome: Insights from a case study. *Language Learning*, 66(4), 945–971.
- Chojnicka, I., Ines, M. de, Kwasiborska-Dudek, J. (2020). Zaburzenie ze spektrum autyzmu – kryteria diagnostyczne, uwarunkowania genetyczne i neurobiologiczne. W: J. Kwasiborska-Dudek, D. Emiluta-Rożya (red.), *Diagnoza i terapia logopedyczna małego dziecka z zaburzeniem ze spektrum autyzmu* (s. 15–32) Harmonia Universalis.
- Cieszynska, J. (2010). Dwujęzyczność – rozumienie siebie jako Innego. W: J. Cieszynska, Z. Orłowska-Popek, M. Korendo (red.), *Nowe podejście w diagnozie i terapii logopedycznej - metoda krakowska*. Uniwersytet Pedagogiczny.
- Cieszynska-Rożek, J. (2014). Zaburzenia rozwoju języka polskich dzieci za granicą. W: D. Praszalowicz, M. Łuzniak-Piecha, M. J. Kulpińska (red.), *Młoda polska emigracja w UE jako przedmiot badań psychologicznych, socjologicznych i kulturowych*. <http://www.euroemigranci.pl/dokumentacja.html>
- Diego-Lázaro, B. de, Pittman, A., Restrepo, M. (2021). Is oral bilingualism an advantage for word learning in children with hearing loss? *Journal of Speech, Language, and Hearing Research*, 64(3), 1–14.
- Dosi, I., Sotiriadis, S. (2020). Interventions for early language development in monolingual and bilingual children with autism spectrum disorders: Two case studies. *International Journal of Research Studies in Education*, 9(7), 1–11.
- Drysdale, H., Meer, L. van der, Kagohara, D. (2015). Children with autism spectrum disorder from bilingual families: a systematic review. *Review Journal of Autism and Developmental Disorders*, 2, 26–38.
- Gonzalez-Barrero, A. M., Nadig, A. (2018). Bilingual children with autism spectrum disorders: The impact of amount of language exposure on vocabulary and morphological skills at school age, *Autism Research*, 11, 1667–1678.
- Grabias, S. (2015). Postępowanie logopedyczne. Standardy terapii. W: S. Grabias, S. Woźniak, J. Panasiuk (red.), *Logopedia. Standardy postępowania logopedycznego* (s. 13–35). Wydawnictwo UMCS.
- Grosjean, F. (2010). *Studying bilinguals*. Oxford University Press.
- Hamad Al-khresheh, M. (2020). A comparative study of language development in monolingual and bilingual children with autism spectrum disorders. *International Journal of English Linguistics*, 10(6), 104–117.
- Haman, E., Łuniewska, M., Maryniak, A., Wodniecka, Z. (2018). Specyficzne zaburzenie językowe (SLI) i dwujęzyczność: Pozorne związki i realne konsekwencje. W: E. Czaplowska (red.), *Logopedia międzykulturowa* (s. 150–173). Harmonia Universalis.
- Hambly, C., Fombonne, E. (2012). The impact of bilingual environments on language development in children with autism spectrum disorders. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 42, 1342–1352.
- Hambly, C., Fombonne E. (2014). Factors influencing bilingual expressive vocabulary size in children with autism spectrum disorders. *Research in Autism Spectrum Disorders*, 8, 1079–1089.
- Hampton, S., Rabagliati, H., Sorace, A., Fletcher-Watson, S. (2017): Autism and bilingualism: a qualitative interview study of parents' perspectives and experiences. *Journal of Speech, Language, and Hearing Research*, 60 (2), 435–446.
- Hoang, H., Gonzalez-Barrero, M., Nadig, A. (2018). Narrative skills of bilingual children with autism spectrum disorder. *Discours*, 23.
- Howard, K., Gibson, J., Katsos, N. (2021). Parental perceptions and decisions regarding maintaining bilingualism in autism. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 51(1), 179–192.

- Kay-Raining Bird, E., Cleave, P., Trudeau, N., Thordardottir, E., Sutton, A., Thorpe, A. (2005). The language abilities of bilingual children with Down syndrome. *American Journal of Speech-language Pathology*, 14(3), 187–199.
- Kremer-Sadlik, T. (2005). To be or not to be bilingual: Autistic children from multilingual families. W: J. Cohen, K. T. McAlister, K. Rolstad, J. MacSwan (red.), *Proceedings of the 4th International Symposium on Bilingualism* (s. 1225–1234). Cascadilla Press.
- Krzyszewska, P. (2020). Praktyka oparta na dowodach w postępowaniu logopedycznym. *Logopedia*, 49(2), 233–248.
- Kuć, J. (2018). *Bilingwizm i mutyzm w kontekście opóźnionego rozwoju mowy*. Wydawnictwo Aureus.
- Lang, R., Rispoli, M., Sigafoos, J., Lancioni, G., Andrews, A., Ortega, L. (2011). Effects of language of instruction on response accuracy and challenging behavior in a child with autism. *Journal of Behavioral Education*, 20(4), 252–259.
- Libura, A. (2014). *Atrycja języka odziedziczonego*. W: A. Dąbrowska, U. Dobesz (red.), *40 lat wrocławskiej glottodydaktyki polonistycznej. Teoria i praktyka* (s. 303–312). Oficyna Wydawnicza Atut.
- Lim, N., Charlop, M. H. (2018). Effects of English versus heritage language on play in bilingually exposed children with autism spectrum disorders. *Behavioral Interventions*, 33(4), 339–351.
- Lipińska, E., Seretny, A. (2012). *Między językiem ojczystym a obcym. Nauczanie i uczenie się języka odziedziczonego na przykładzie chicagowskiej diaspory polonijnej*. Wydawnictwo Księgarnia Akademicka.
- Miodunka, W. T. (2014). Dwujęzyczność polsko-obca w Polsce i poza jej granicami. Rozwój i perspektywy badań, *Ling Varia*, 1(17), 199–226.
- Młyński, R. (2016). Lingwistyczne objawy dysleksji i dwujęzyczności. Próba analizy różnicowej zachowań językowych. W: R. Dębski, W. Miodunka (red.) *Bilingwizm polsko-obcy. Od teorii i metodologii badań do studiów przypadków* (s. 119–131). Księgarnia akademicka.
- Novogrodsky, R., Meir, N. (2020). Multilingual children with special needs in early education. W: M. Schwartz (red.) *Handbook of early language education* (s. 1–29). Springer.
- Ohashi, J. K., Mirenda, P., Marinova-Todd, S. (2012). Comparing early language development in monolingual – and bilingual – exposed young children with autism spectrum disorders. *Research in Autism Spectrum Disorders*, 6(2), 890–897.
- Peristeri, E., Baldimtsi, E., Andreou, M., Tsimpli, I. M., (2020). The impact of bilingualism on the narrative ability and the executive functions of children with autism spectrum disorders. *Journal of Communication Disorders*, 85.
- Petersen, J. M., Marinova-Todd, S., Mirenda, P. (2012). Brief report: An exploratory study of lexical skills in bilingual children with autism spectrum disorder. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 1499–1503.
- Sadowska, E. (2021). Osoba z ASD, osoba ze spektrum, autystyk, osoba autystyczna, czy osoba z autyzmem? Współczesne tendencje w nazewnictwie osób z ASD. *Poradnik Językowy*, 6, 52–64.
- Seung, H., Siddiqi, S., Elder, J. (2006). Intervention outcomes of a bilingual child with autism. *Journal of Medical Speech-language Pathology*, 14(1), 53–63.
- Sher, D. A., Gibson, J. L., Browne, W. V. (2021). “It’s like stealing what should be theirs”. An exploration of the experiences and perspectives of parents and educational practitioners on Hebrew-English Bilingualism for Jewish autistic children. *Journal of Autism and Developmental Disorders*. <https://link.springer.com/content/pdf/10.1007/s10803-021-05314-z.pdf>
- Siyambalapita, S., Paynter, J. I., Nair, V. K. K., Reuterskiöld, Ch., Tucker, M., Trembath, D. (2022). Longitudinal social and communication outcomes in children with autism raised in bi/multilingual environments. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 52(1), 1–10.

- Stasiak, S. (2019). Nienaturalna dwujęzyczność rodzinna. Studium przypadku chłopca ze spektrum autyzmu. *Języki Obce w Szkole* 1, 43–47.
- Toppelberg, C., Tabors, P., Coggins, A., Lum, K., Burger, C. (2005). Differential diagnosis of selective mutism in bilingual children. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 44(6), 592–595.
- Trelles, M. P., Castro, K. (2019). Bilingualism in autism spectrum disorder: finding meaning in translation. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 58(11), 1035–1037.
- Valicenti-Mcdermott, M., Tarshis, N. I., Schouls, M., (2012). Language differences between monolingual english and bilingual english-spanish young children with autism spectrum disorders. *Journal of Child Neurology*, 28(7), 945–948.
- Yu, B. (2013). Issues in bilingualism and heritage language maintenance: Perspectives of minority-language mothers of children with autism spectrum disorders. *American Journal of Speech-language Pathology*, 22(1), 10–24.
- Zhou, V., Munson, J. A., Greenon, J., Hou, Y., Rogers, S., Estes A. M. (2017). An exploratory longitudinal study of social and language outcomes in children with autism in bilingual home environments. *Autism*, 23(3), 394–404.
- Zurer-Pearson, B., Fernández, S. C., Kimbrough Oller, D. (1993). Lexical development in bilingual infants and toddlers: Comparison to monolingual norms. *Language Learning*, 43, 93–120.